

יצחק אברהמי

יהודי תוניס למן השחרור מהכיבוש הגרמני עד לביטול הקהילה

מאבקים ותמורות, מאי 1943 - יולי 1958

שלטון ה"באיים" החוסינים נמשך כ־175 שנה (1705-1881). שלטון הצרפתים, הפרוסקטורט, נמשך 75 שנה (1881-1956). ק"ק תוניס העתיקה נתבטלה 15 שנה לאחר השחרור מהכיבוש הגרמני (מאי 1943-יולי 1958).
אנו באים לדון בפרק זמן זה בעיקר במבט מבפנים, אך גם על היחסים האחרונים עם הממשל הצרפתי בסיומו ועם הממשל של תוניסיה העצמאית בראשיתו. נתרכו סביב שלושה מוקדים:

1. ספיחי משטר וישי והכיבוש הגרמני.
2. המאבקים הפנימיים על דמותה של הקהילה.
3. העימות עם הממשל החדש של תוניסיה העצמאית.

ספיחי וישי והכיבוש

קהילת יהודי תוניס יצאה כמעט בשלום ממשטר וישי ומהכיבוש הגרמני. הכל עבר עליה, פרט להשמדה, בהתאם לתוכניות הקבועות של הגרמנים בארצות כיבושם. מן הראוי לציין את עמידתה של הקהילה ושל מנהיגותה בימי הכיבוש, ואת נכונות בני הקהילה להיענות לדרישות המצב והזמן, אם כי היו גם לחצים והשתמשויות.

קהילה אשר טיפלה במשך דורות בענייני פולחן, חינוך וצדקה נאלצה להקים מהיום למחר מנגנון להחזקת 3000-4000 עובדי כפייה, ולמצוא את האנשים והכספים למילוי דרישות הגרמנים, ללא כל עזרה, תחת לחץ זמן ואיומים.

ניתן לומר שמנהיגות הקהילה בימי וישי, ובפרט בימי הכיבוש, היתה מבחינה מסוימת מקרית ואף התנדבותית.

ב־1939, עם פרוץ המלחמה, לפני מפלת צרפת וממשל וישי, פוזרו מועצת הקהילה והוועד הפועל שלה בן 12 החברים, שנבחרו בשנת 1937. במקום הוועד הנבחר מינה הממשל הצרפתי בתוניס ועד מנהל כראות עיניו, גם כן בן 12

חברים, ובראשו העמיד את מואיז בורג'ל בן ה-70, איש נכבד ממשפחה מכובדת ביהדות תוניסיה.¹

תוניס שוחררה מהכיבוש ומשלטון וישי ביום ו', 7 במאי 1943. ב־10 במאי זימן הנציב הכללי את הוועד הממונה שפעל בימי הכיבוש, והודיע שהוא מחזיר על כנו את הוועד שנבחר בשנת 1937, בראשות עו"ד פליקס סממה (Samama). האם מצד הממשל הצרפתי היתה דאגה דחופה לרמוקרטיה, או חשד כלפי הוועד - שאומנם נתמנה לפני שלטון וישי, אך פעל "בהכנעה" הן בימי וישי והן בימי הכיבוש? נשיא הוועד, מואיז בורג'ל, הבין היטב את החשדנות שמאחורי צעד זה, וב־15 במאי כתב לנציב:

אין הוועד מצטער כלל על הפיזור אולם אין הוא יכול להימנע מרגש של אכזבה על כך כי צו הפיזור יפורש אולי... כהסתייגות מפועלנו בעת היכבוש הנאצי.²

נשאלת השאלה, כיצד להעריך את מדיניות ועד הקהילה כלפי הגרמנים, ובראשם שני האישים הבולטים, מואיז בורג'ל הנשיא ועו"ד פול גו שעמד בראש הוועדה לגיוס עובדים יהודים (Comité de recrutement de la main d'oeuvre juive)

הגיעו ליריבו שלוש תעודות³ שמקורן בהנהלה הפוליטית של הנציבות (Direction politique au Secrétariat de la Résidence). ב־18 בדצמבר 1943 כתב מנהל המשרד הפוליטי למוכיר הכללי של הממשלה:

במצורף מכתב ממושל תוניס (Contrôleur Civil de la Région de Tunis) הכותב שיש מקום לנקוט בסנקציות כלפי חברים אחדים בוועד הקהילה היהודית בתוניס החשודים בשיתוף פעולה עם "הציר".
לדעתי רצוי ליום בחירות בקרב הקהילה על מנת להרכיב ועד קהילה חדש.

כבר ב־20 באוקטובר 1943 העלה סגן מנהל שירותי הביטחון הכללי הצעה של סנקציות.

המפקח הממונה על שרותי המינהל - ייתכן שהוא שארל סומאן (Saumagne) הידוע - היה עצמאי, אמיץ ומנוסה, ודחה את רעיון הבחירות: "הרוחות לא נרגעו עדיין כנראה מכדי שנסתכן בבחירות... מתוך ניסיון ידוע כמה גוף בוחר זה רגיש ונסער".

כלפי מי הוטחה ההאשמה של שיתוף פעולה עם "הציר"? כלפי עו"ד פול גו, האישיות הבולטת בוועד ביחסיו עם הגרמנים ובדרך עמידתו מולם. ידוע שהיו מתחים בין הנשיא ומקורביו לבין פול גו וצוותו, ללא ספק ביחס למדיניות ולעמידה בפני הגרמנים, עד כדי משבר והתפטרות של פול גו, שעליה מוסרים פול גו ביזמנו ובורג'ל הבן בספרו.⁴

מכתב מ־22 בנובמבר 1943 של מושל תוניס למנהל המשרד הפוליטי מתאר

את המדיניות ואת המחלוקת בין שני הצדדים. לפי מכתב זה חשב בורג'ל שיש להערים על הגרמנים, ועליידי כך לצמצם את דרישותיהם. פול גז טען שעל מנת לצמצם את תביעותיהם יש לקיים את הסיכומים וההבטחות. ומוסיף המושל:

בחומרה יתרה הוא, פול גז, לחץ על המשפחות היהודיות שניסו להתחמק הן מגיוס לעבודה הן מתשלום הקנסות. לא נראה לי איפוא שפול גז נהג כפי שנהג מתוך רצון לשתף פעולה עם "הציר"... אלא מתוך דאגה לצדק וליושר.

וכך, לא נתקיימו בחירות עד 1947. הוועד שנבחר בשנת 1937 ופעל רק שנתיים, המשיך לכהן קדנציה שלמה מ-1943 עד 1947. עוד נדון בבחירות ההן.

מה שהעיק על בני הקהילה, על הציבור, היתה ההרגשה שנעשתה אפליה ונעשה עוול לשכבות העממיות, במיוחד בקשר לגיוס לעבודה. פול גז וצוותו, הממונים על הוועדה לגיוס כוח עבודה, היו לדעת הכלל האחראים והאשמים בכך. טענה זו באה לביטוי בכתובים ובשיחות בעל-פה עם עובדים ועדים מאותה תקופה. אחד העובדים שטען זאת, הוסיף: "לא ראיתי בני בורגנים במחנות בהם הייתי, הרי העשירים יכלו להתחמק ביתר קלות".

כאשר הצעתי לשני אישים שהיו מעורבים במאורעות התקופה לקיים דיון רחב לתייעוד התקופה, בהשתתפות פעילים ועובדים, קיבלתי תשובות דומות. אמר האחד: "הדיון מיותר, הוא לא יוסיף דבר, העניינים מתועדים כבר". אמר השני: "מה אנו צריכים, פסיכודרמה?"⁵

הנה כי כן, עלתה השאלה הכאובה של היודנראט גם לגבי קהילת תוניס. הממשל הצרפתי לא נקט סנקציות נגד מי מחברי הוועד, וגם בתודעת בני הקהילה נחרתה דמותו של פול גז כיהודי גאה וכאדם אמיץ וישר.

נדלג על הבעיות הקשורות בתזרה למסלול חיים תקין ושיגרת. נציין רק שלאחר משא ומתן מפותל עם הממשל הצרפתי קיבלה הקהילה את הכספים שהוציאה בימי הכיבוש, יותר מ־60 מיליון פרנק, החזירה לבני הקהילה את הכסף שהלוו לקהילה. גם הזהב הוחזר ליהודי ג'רבה, גם זאת לאחר משא ומתן מייגע.⁶

ביטול הקהילה הפורטוגיזית האוטונומית

התמורה החשובה שצמחה בתוך המלחמה והושלמה למחרת השחרור מהכיבוש והחלפת הממשל הצרפתי, היתה ביטול הקהילה הפורטוגיזית, קהילת הליוורניזיום, ה"גראנה", שנוסדה בתוניס בשנת הת"ע (1710). בצו מ־17 בפברואר 1944 ביטל הממשל רשמית את קיומה העצמאי של "ק"ק פורטוגיזים הי"ר" בת 234 השנים. ב־13 במארס 1947 אושר הביטול.

כל השנים שמרה הקהילה הפורטוגזית בקנאות על עצמאותה. ב־1941, בימי ממשל וישי, כנראה ביוזמת אישים מקהילת ה"תואנסה", הועלתה שאלת עצמאותה, המיותרת מבחינה חברתית וכספית, של הקהילה. ה"גראנה" המותקפים הגישו תזכיר לממשל הצרפתי, על מנת להסביר ולהצדיק מבחינה היסטורית ומהותית את הכרח קיומה העצמאי. התגובה מטעם ראשי קהילת ה"תואנסה" ניתנה ב־21 בנובמבר 1941, במכתב מנומק ומנוסח למזכיר הכללי של הממשלה בתוניסיה.

נציגי ה"גראנה" וגם נציגי ה"תואנסה" דחו את הטענה שהדרישה למיזוג הקהילות - או בנוסח האחר: ביטול הקהילה הפורטוגזית - נובעים "ממחשבות סתר מדיניות או עוינות כמוסה נגד צרפת..." (Des arrières pensées politiques "ou une hostilité latente contre la France...").

יש לזכור שרוב יהודי הקהילה הפורטוגזית היו בעלי אזרחות איטלקית. אומנם "גראנה" רבים היו צרפתים, ורבים נטשו את האזרחות האיטלקית, בפרט עם פרסום חוקי הגזע של מוסוליני ב־1938.

היוזמה והדרישה למיזוג, בניסוח ה"תואנסה", או הביטול, בניסוח ה"גראנה", צמחו ב־1941. אך רק עם שחרור תוניס והחלפת הממשל הצרפתי התגשם הדבר. בפרוטוקול ישיבות הקהילה אנו קוראים שהקופות התמוזגו בשנת 1947. כך תם אחד הפרקים הסוערים בחיי יהודי תוניס, בתולדות יחסי שתי קהילות ממוצא שונה ובמעמד חברתי וכלכלי שונה.

ניתן לומר שעלייתם של ה"תואנסה" בכלכלה ובחברה בתוניסיה בין שתי מלחמות עולם, והנסיבות הפוליטיות שנוצרו במלחמת העולם השנייה, היו שני הגורמים המרכזיים שאיפשרו את הביטול-מיזוג של שתי הקהילות. כך וכתה קהילת יהודי תוניס ב־1947 לבחור, לראשונה בתולדותיה, את ר' דוד בן-בארון (1885-1955) מעדת ה"גראנה" כרב ראשי של כל יהודי תוניסיה, דבר בלתי אפשרי לפני כן.

המאבק החברתי: שכר ותנאי עבודה

בשנת 1936 זכתה החזית העממית (Front Populaire), בבחירות בצרפת, ולאן בלום היה ראש הממשלה.

בשנת 1936 פרצה רביית ראשונה של עובדים יהודים, עובדי הבנקים, בעזרת פעילי האיגודים המקצועיים, יהודים.

ב־27 ביולי 1948 הגישו עובדי הקהילה תביעות שכר, שכן מ־1938 עד 1945 עלו המחירים פי חמש ויותר. מדד יוקר המחיה עלה מ־100 ב־1938 ל־512 ב־1945. ב־15 ביוני 1948 נקבעו נציגי עובדי הקהילה לצורך הדיון על תביעותיהם. ב־27 ביולי דן ועד הקהילה בתביעותיהם: עליית יוקר המחיה

הגיעה ל-30%, הממשל הכיר בעלייה זו ואישר העלאת השכר בצו מ'1 בינואר 1948. נציגי העובדים תבעו לישם במלואו את הצו גם לגביהם. ועד הקהילה דחה את הדרישה מפאת המצוקה הכספית של הקהילה, שגרעונה הגיע ל-3 מיליון פרנק. הוועד דחה גם את הדיון על מעמדם של עובדי הקהילה (Statut du personnel).

תביעות עובדי הקהילה הועלו שוב כעבור כחודשיים, ב-29 בספטמבר 1948, בישיבת ועד הקהילה, בנוכחות כל חברי הוועד, עשרה איש. כנגד תביעות העובדים טענו אנשי הקהילה: לא ייתכן שמחצית בערך מהתקציב השנתי של הקהילה, 20 מיליון פרנק, תוצא על משכורת של 60 עובדים. יש לצמצם את מספר העובדים (Compression du personnel). אין ועד הקהילה בגדר מעביד המשלם לעובדיו מתוך רווחיו, אלא גוף שהוטל עליו על-ידי כלל הציבור היהודי לנהל את ענייני הקהילה לתועלת בניה. לכן יש לדחות את תביעות העובדים ולהישאר צמודים להחלטת הממשלה, שקבעה בצו מ'27 בספטמבר 1948 העלאת השכר ב-25% החל מ'1 בספטמבר לכל השכירים במדינה.

רק חבר ועד אחד, עו"ד הנרי סממה, תמך בדרישת העובדים והוסיף, שעל הממשל לשלם את משכורתם של עובדי הקהילה, ושיש לקבוע ועדה שתטפל במשנה מרץ בעניין בפני הממשל.

העובדים קיימו שביתת אוהרה של יום אחד. הוועד דחה מכל וכל את דרישות העובדים, כולל ההעלאה החוקית. לבסוף נתקבלה החלטת הממשלה ברוב של 8 קולות נגד 2.

שביתת עובדי הקהילה אופי המצות בפסח תש"ט

פריחת התנועה הסינדיקלית החל משנת 1936, שנת הנצחון של החזית העממית, השפיעה גם על ציבור העובדים השכירים היהודים בכל המגזרים. יהודים היו בין ראשיה ופעיליה של התנועה הסינדיקלית, דבר שהקל על חדירתם לחוגי העובדים היהודים. הם הדריכו וליוו אותם גם במאבקים עם ועד הקהילה. ג'אק בלעיז (Jacques Bellaiche), מוותיקי הפעילים באיגודים המקצועיים, היה צמוד אליהם.⁹

הצגנו את המאבק על השכר ועל הסטטוס של 60 עובדי הקהילה, ראשי בתיאב, שהיו צוות קבוע של מנגנון הקהילה לפעילויותיו. עתה נציג את מאבקם של עובדים זמניים, בהכרח, הלא הם אופי המצות לפסח.¹⁰

בשנת תש"ט (1949) חל א' דפסח ב'14 באפריל. כל שנה היתה הקהילה מזמינה מספר עובדים לא מקצועיים, שנבחרו בין המובטלים והנוקטים, ומעסיקה אותם במשך 7-8 שבועות, החל ממחרת "פרשת יתרו", לאפות את כמות המצות הנצרכת על-ידי קהילות ישראל ברחבי תוניסיה, 125,000 מנות

של 3 ק"ג כל אחת. רק 80,000 מנות היו מוכנות ערב המשבר. ב־31 במארס 1949, שבועיים לפני התג, ישב ועד הקהילה ודן בתביעות השכר על עובדי אפיית המצות. הוא דחה אותן מכל וכל, בטענה שזוהי "עבודה זמנית בעלת אופי מסורתי ופולחני", העסקת עובדים אלה היא בבחינת "סעד לנזקקים", אין העבודה דורשת מקצועיות, והוועד קבע מראש, מתוך רצון טוב, העלאה של שכר פועלי האפייה ב־25% בתיאום עם המפקח על העבודה, כפי שעשה, בהתאם לצו הממשל, לגבי עובדי הקהילה הקבועים, החל מ־1 בספטמבר 1948. אלה דברי איש ועד הקהילה כרשום בפרוטוקול הישיבה.

ב־3 באפריל 1949 פתחו העובדים בשביתה. הם גם הצהירו שיתנגדו לא רק לאפיית המצות אלא גם לכל חלוקה בתוניה ובקהילות ערי השדה. החל משא ומתן מייגע ורצוף שסוכם בהסכם ב־5 באפריל, כשבוע ימים לפני ערב פסח. חברי הוועד, עו"ד רנה כהן־חדריה (Cohen Hadria) ועו"ד הנרי סממה,¹¹ אותו כבר הזכרנו, שנתגלו במשבר הקודם כבעלי גישות שונות לתביעות העובדים, ניהלו את המשא ומתן בשם ועד הקהילה. ג'אק בלעיש, נציג הוועד המרכזי של האגודים המקצועיים U.S.T.T. Union Syndicale des Travailleurs Tunisiens), ליווה גם הפעם את נציגי ועד עובדי האפייה במאבקם.

נשיא הקהילה, עו"ד אלי נטף, איש חריף ומנוסה, נהג במדיניות זהירה כדי לא להחריף את המשבר ולמנוע תקריות. לעומתו נשמעו התקפות חריפות על העובדים, הצעות ליבא מצות לתוניה ואף להיעזר בכוח משטרה. עו"ד כהן־חדריה, נציג הקהילה במשא ומתן, דחה שימוש בכוח כלשהו. הוא ציין גם, ש"שביתה יעילה רק אם ננקטה בזמן המתאים ואין בזה סחיטה". לדעתו היה צורך להגיע להבנה.

עו"ד סממה ניגש לבעיית השכר בגישה עקרונית. השכר שמציע ועד הקהילה איננו חוקי - 370 פרנק ליום עבודה של 12 שעות, במקום 470 פרנק, שכן הבסיס החוקי המינימלי לשעת עבודה אחת הוא 39.20 פראנק. כבר ב־1948 לא היה השכר חוקי, ומה הרבותא בתוספת של 25% על בסיס לא חוקי. לכן יש לקבוע שכר על בסיס מוסכם עם העובדים, ולדאוג בעוד מועד לייצור המצות לשנת 1950.

הנשיא נטף סיכם את הדיון; ועד הקהילה פעל בתום לב ובתיאום עם הפיקוח על התעסוקה. יש להימנע מכל שימוש בכוח ולהגיע להבנה. הוא הציע להטיל על כהן־חדריה וסממה להגיע להסכם עם העובדים עד לסכום של 6 או 7 מאות אלף פרנק, שהם כמחצית מתביעת העובדים. ב־5 באפריל נחתם ההסכם לפרטיו, לאחר שברגע האחרון הסכימו השובתים לוותר על תשלום ימי השביתה, בהתערבות איש ציבור ידוע, גבריאל גביון (Gabison).

הארכנו ולא הבאנו את כל טיעוני הדוברים; הם מהווים שיעור מעניין ביחסי העבודה. לעובדים, אנשים פשוטים, היה מדריך מנוסה; לקהילה היו

נציגים בעלי השקפה וגישה אוהדת לעובדים. היה זה מאבק קלאסי שהצליח.

שידוד מערכות חברתי

בשנת 1921 נבחרה מועצת הקהילה הראשונה. חמש מועצות וחמישה ועדים נבחרו עד מלחמת העולם השנייה, בשנים 1921, 1926, 1930, 1934 ו־1937. כאמור לעיל, זו האחרונה פוזרה עם פרוץ המלחמה ב־1939 חזרה לכהן קדנציה שלמה ממאי 1943 עד יולי 1947.

עד עצמאות תוניסיה נבחרו שלוש מועצות ושלושה ועדים, בשנים 1947, 1951 ו־1955. בתקופה זו נתגלו קהילה חדשה וציבור חדש. המאפיין תקופה זו הוא המאבק על ראשות הקהילה ודרכה.

המאבק על ראשות הקהילה ודרכה

מהבחירות האחרונות שלפני המלחמה, בשנת 1937, עברו 10 שנים. בתקופה זו חלו תמורות בתקנות הבחירות ובהרכב מועצת הקהילה והוועד הפועל שלה:

1. מספר חברי המועצה נקבע ל־40 במקום 60. הוועד מנה 10 חברים במקום 12; Conseil des Douze, Conseil des Soixante - כך נקראו המועצות בתחילה.
2. לאחר צו הביטול־מיוזג לא שוריינו מקומות לנציגי ה"גראנה", לא במועצה ולא בוועד.

3. בוטל מס הבחירות שהעניק זכות בחירה. אף אם היה מועט, 5 פרנק, יכול היה לצמצם את מספר הבוחרים. זה היה צעד נוסף לדמוקרטיה בחיי הקהילה. אולם לא ניתנה לנשים זכות בחירה. היא תינתן להן רק בבחירות לאסיפה המכוננת של תוניסיה העצמאית.

4. ב־1947 השתתפו בבחירות 2,955 בוחרים. ב־1951 היו 4,702 בעלי זכות בחירה. ב־1955, בבחירות האחרונות לקהילה, היו 6,609 בעלי זכות בחירה. הצביעו 4,688, כ־70.12%.

ניתן להניח שהגידול במספר המצביעים נובע מגידול האוכלוסייה, מתוספת הצעירים שהגיעו לגיל ההצבעה, ולהערכתנו גם מהגברת התודעה הציבורית של בני הקהילה.

בשלושת מתוזרי הבחירות הראשונים נבחר ברציפות א' בסיס (Eugène Bessis), איש נכבד ואציל נפש ממשפחה מכובדת ועשירה. כבר בבחירות הראשונות ב־1921 הסתמנו שתי המגמות שצמחו בראשית המאה והלכו והחריפו: המגמה הדבקה במסורת ותומכת בציונות, והמגמה הדוגלת בהתמערבות ואף בהתבוללות, שחבריה השתייכו לקבוצת "La Justice" ("הצדק").

בבחירות 1921 נבחר יוסף בראמי־אברהמי למועצת הקהילה ונקבע לעמוד

בראש ועדת החינוך והתרבות שלה. ידידו הנרי מעארך, משכיל ופעיל ציוני ידוע, האיץ בו: "דאג שלא יישמש תפקיד זה מתומכי הציונות".¹³

אולם אף בשנות ה־50 אין לדבר על מפלגות בקהילה, בציבור היהודי. לבחירות מוצבות רשימות של אישים. היהודים פעילים במפלגות הכלליות, במיוחד הסוציאליסטית והקומוניסטית. ברשימות לבחירות הקהילה משתתפים פעילים מהמפלגות האלה, בפרט החל משנות ה־40.

עו"ד שארל חדאד, שהיה מעורה בחיי הקהילה, סגן הנשיא בשנת 1947 ונשיא בשתי הקדנציות האחרונות, 1951 ו־1955, הגדיר את הקבוצות המתמודדות ב־1951 ו־1955: הרשימה החברתית (Liste sociale) הדוגלת בהתמערבות, והרשימה התרבותית (Liste culturelle), הדבקה במסורת. ההגדרה אינה שלמה, ואין בהכרח ניגוד בין תרבות וחברה. בדבריו אלה הוא טען שהפוליטיקה חדרה לבחירות הקהילה, בעוד שלדעתו אין מקום לשיקולים פוליטיים בענייני פולחן, צדקה וחינוך, שבהם עוסקת הקהילה.

בבחירות 1951 הציעו נציגי התנועות החלוציות הסוציאליסטיות בתוניס לראשי "הרשימה החברתית" לתמוך בהם, אם יתחייבו לעודד את לימודי השפה העברית ולתמוך בציונות. הללו סירבו, אז תמכו הנציגים ב"רשימה התרבותית" בראשות עו"ד חדאד.¹⁴

במכון בן־צבי יש תיעוד עשיר ומגוון על הבחירות משנת 1955, שהיו האחרונות בתוניס לפני ביטול הקהילה בתוניסיה העצמאית בשנת 1958. יש שם רשימת בעלי זכות בחירה ושמות המועמדים לרשימות, 40 בכל רשימה מהרשימות המרכזיות. הרשימה לחידוש פני הקהילה (Liste pour la Rénovation de la Communauté Juive) בראשות עו"ד אלי נטף היא הרשימה החברתית, והרשימה לאיחוד ולהגשמה יהודית (Liste d'Union et de Réalisation Juive) בראשות עו"ד שארל חדאד היא הרשימה התרבותית, כהגדרות חדאד. כמו כן נמצא את המצע של שתי הרשימות, כרוזים חריפים ואף בוטים במסע הבחירות בצרפתית, בערבית־יהודית ואף בעברית, ושימוש בפסוקים מתורגמים מספרי תהילים ומשלי, לצורכי התעמולה.

אמרנו שאין מפלגות בציבור יהודי תוניס גם בשנות ה־50, אלא יש מגמות ויש רשימות. עיון קפדני במצעי הרשימות ובהרכב הרשימות, חבריהן, מקצועותיהם ומוצאם החברתי, אינו רומז על חריפות מסע הבחירות המשתקף מהפרסומים, וכפי שהתנהל בפועל.¹⁵

גם הרשימה החברתית רשמה במצעה סעיף אודות הדת והעברית. וערב קבלת העצמאות של תוניסיה היא הוסיפה קריאה לאחווה ולמאבק נגד הגזענות. הרשימה התרבותית שמה דגש במצעה על החינוך היהודי, על המסורת ועל אזהרה מפני הקומוניזם, שבתמיכה בו היא מאשימה את הרשימה היריבה. אחד הפעילים המרכזיים ומהנבחרים בבחירות 1955 אישר בפנינו, שלא היו

הבדלים בולטים במצעי שתי הרשימות. המצעים הותאמו לצורכי השעה והעניין. להערכתו, רשימת נטף נראתה יותר בורגנית ואינטלקטואלית, ורשימת חדאד יותר עממית, ומאידך גיסא יותר ציונית. נוכל להוסיף, שבין הפעילים והמועמדים ברשימת נטף בלטו אישים ידועים בתור חברים במפלגות הכלליות, הסוציאליסטית והקומוניסטית, בעוד שברשימת חדאד בלטו ציונים מוצהרים.

השיטה ותוצאות הבחירות

הבחירות היו ישירות ואישיות. כל בעל זכות בחירה יכול היה לבחור ארבעים מועמדים כחצו מכל רשימה שהיא. באחד הכרוזים בתעמולת הבחירות נקראו הבוחרים להצביע בלי ערבוב שמות מרשימות שונות ("Sans panachage"). כאמור, בפנקס הבוחרים היו רשומים 6,609 בעלי זכות בחירה, על שמותיהם, מקצועם וכתובתם. הצביעו 4,688 איש, כ־70%. מרשימת חדאד נבחרו 37 איש ומרשימת נטף - 3. ציון זאנה, מתומכי נטף, קיבל את מירב הקולות - 2,599. עם ביטול הקהילה ב־1958 ימנה אותו הממשל בתוניסיה העצמאית לראש האגודה לפולחן יהודי (Association culturelle israélite).

40 נבחרים היו הבוחרים של הוועד הפועל של הקהילה, בן עשרת החברים. בבדיקה שערכנו עם אחד הנבחרים לקהילה, ב־1955 היו חמישה ציונים מוצהרים ופעילים, ארבעה ציונים לא פעילים, ואחד לא־ציוני, אך לא אנטי־ציוני.

איך להסביר הכרעה כה מובהקת?

אין ספק, האירועים הפוליטיים בתוניסיה - ממשל וישי, הכיבוש הגרמני, התגברות המאבק הלאומי בראשות בורגיבה ותנועותו, "הדסתור" - השפיעו על הלך הרוח של יהודי תוניסיה. למרות הצהרותיו המרגיעות של בורגיבה פחת ביטחון היהודים בעתידם בתוניסיה. הקמת מדינת ישראל בשנת תש"ח הביאה לשינוי ההתייחסות לארץ־ישראל ולעלייה. בין השנים 1948-1955 עלו לישראל למעלה מ־25,000 יהודים מתוניסיה. בין 1956, שנת העצמאות של תוניסיה, ו־1961, שנת מאורעות הדמים בבזרתה (Bizerte), עלו כ־13,000 יהודים, ועוד אלפים היגרו לצרפת. בין 1948 ל־1961 עלו 38,000 יהודי תוניסיה - יותר מ־40% מהאוכלוסיה היהודית.¹⁶

הרשימה הציונית של חדאד ענתה לרחשי הלב של הציבור היהודי באותה עת. בקדנציה הראשונה שלו כנשיא, ב־1951, הניח חדאד את יסודות בית הקהילה על אגפיו. אבן הפינה הונחה ב־17 באוקטובר 1954. פעילותו ופעלתנותו למען הקהילה, כישוריו ביחסי ציבור עם בני עמו ועם אנשי הממשל, ערכים וצרפתים, הביאו לו תומכים וגם מתנגדים. להערכתנו היו הישגיו למען הקהילה גורם חשוב בהצלחת רשימתו.

לדעת חדאד, עד שנת 1947 התמודדו אישים ורשימות מן המעמד הבורגני. במיוחד החל מ־1951 נתן העם את קולו ושם את משקלו מול הבורגנות המסורתית של הבחירות הקודמות. ייתכן גם שלסימאות הבחירות היה משקל בנצחון הרשימה התרבותית דווקא.

העלינו בעיות ותמורות בחייה הפנימיים של הקהילה למחרת השחרור והמלחמה. בשום מקרה לא התערב הממשל הצרפתי של הפרוטקטורט בחייהם ובמאבקהם של יהודי תוניס, על עדותיהם וזרמיהם. היתה זו מדיניות קבועה. הוא נתן תוקף חוקי לשאיפות ולהחלטות של בני הקהילה, כל זמן שלא הפרו את הסדר הציבורי.¹⁷

היחסים עם הממשל התוניסי

במאבק של התנועה הלאומית על עצמאות תוניסיה לא נטלו היהודים חלק פעיל. כסתר לבם ייחלו להמשך נוכחותה ושלטונה של צרפת. בורגיבה הבטיח שוויון ליהודים בתוניסיה העצמאית. ואכן, בבחירות לאסיפה הלאומית המכוננת, ב־25 במארס 1956, המישה ימים לאחר קבלת העצמאות, השתתפו היהודים, ולראשונה גם נשים. נציין גם שבורגיבה הגיב בחומרה על כל פגיעה ביהודים, והתיר ליהודים יציאה חופשית מן הארץ בכל עת - היחידים מכל שליטי ערב.¹⁸

אולם בניגוד למדיניות צרפת התערב הממשל של תוניסיה העצמאית מראשית שלטונו בחייה הפנימיים של הקהילה בכל השטחים, עד לביטול ארגונה העצמאי המסורתי הקיים מדורות.

הפרק הבא ידון במאבקים ובעימותים של הקהילה וראשיה עם השלטון החדש הצעיר של תוניסיה העצמאית.

יהודי תוניסיה חיו בשלום במשך 250 שנה - כ־175 שנה בתור "דיימי" נחותרים תחת שלטון מוסלמי של החוסינים ו־75 שנה תחת שלטון צרפתי. נציג כאן אירועים ותעודות המבשרים את סופה של הקהילה בשנת 1958, שנתיים אחרי עצמאות תוניסיה, שנה לאחר ביטול המלוכה וההכרזה על הרפובליקה.

התזכיר מ־4 במארס 1946

נציגי התנועה הלאומית הערבית במגרב בארבע הארצות, לוב, תוניסיה, אלג'יריה ומרוקו, הגישו תזכיר ל"ועדת ההגירה לפלסטינה", בו הביעו את עמדתם בשאלת פלסטינה, נגד "השאיפות הקולוניאליות של הציונים" ובעד אחיהם במזרח.¹⁹ הסיבות שמנו:

1. סולידריות בין ערביי המזרח וערביי המערב.

2. התעמולה הציונית משפיעה לרעה על היחסים בין עמי המגרב והקהילות היהודיות.
3. מטרת הממשל הקולוניאלי במזרח ובמערב ושיטותיו דומות. התזכיר מסיים בהדגשת המצב הקשה של ערביי המגרב עקב הדיכוי הצרפתי, בעוד אחיהם בפלסטינה זוכים לעידוד ולעזרה של עמי ערב השכנים. התזכיר נגד הציונים שימש אמצעי להסב את תשומת הלב הבינלאומית למאבק הלאומי של עמי המגרב. בין החותמים היה חביב בורגיבה, עורך־דין, מנהיג הניאודסטר, נציג תוניסיה ונשיא ועד הנציגים.

המדיניות של תוניסיה העצמאית

צרפת הכירה בעצמאות תוניסיה ב־20 במאָרס 1956. ב־16 במאי 1956 נפגש עוזו רבעי, מזכיר המדינה לענייני נוער וספורט, עם נציגי הפדרציה של הנוער היהודי.²⁰ הוא הודיע להם על החלטתו הנחרצת לאחד את הנוער התוניסי לתנועה אחת מעורבת של מוסלמים ויהודים. לבסוף החליט על שתי תנועות נפרדות, על מנת לאפשר חופש בפעילות הדתית. אולם מאותו זמן אין להניף או להציג עוד את "הדגל היהודי", ולא את המנורה ואת המגן דוד, מאחר שהם היו ל"דגל ולסמלים של מדינה זרה", כפי שראה במו עיניו באחד המחנות. כמובן, חובה להניף את הדגל התוניסי בבוקר ולהוריד אותו בערב... היהודים חופשיים לנסוע לישראל.

השיחה היתה מאוד ידידותית: "תפנו אלי ככל שתצטרכו; אלוהו מקרוב את פעולותיכם, במועדוניכם ובמחנותיכם."

דברי עוזו רבעי נשמעו כנים, הוא גרוא בעל רצון טוב ומעודד, אולם תוכן דבריו בישר על מגמת המדיניות התוניסית, וזאת באה לביטוי ב"שלושה" אירועים ושלושה צווים שביטלו את קיומה העצמאי של הקהילה היהודית:

1. ביטול בית־הדין הרבני בצו מ־27 בספטמבר 1957;
2. הפקעת בית הקברות הישן בהודעה מ־26 בפברואר 1958;
3. ביטול הקהילה היהודית האוטונומית בצו מ־11 ביולי 1958.²¹

ביטול בית־הדין הרבני

נקדים ונאמר: בכל הדורות דאגו היהודים לנהל בעצמם את חייהם הפנימיים לפי ההלכה היהודית. בכל העניינים הקשורים ליחסים בתוכם וביניהם הם פנו לראשי הקהילה הרוחניים והגשמיים. כך היה במערב וכך במזרח.

האסלאם מלכתחילה לא יכול לשלב יהודים או נוצרים ב"אומה האסלאמית", "האומה הערבית", כי אצלו אין להפריד בין דת ומדינה. ניתן לומר ששאיפת היהודים לאוטונומיה פנימית נתמלאה בכל הדורות בארצות

האסלאם. בתוניסיה החוסינית ייצג קאיד היהודים את הקהילה בפני המלכות, ובית־הדין הרבני פסק בכל ענייני היהודים בינם לבין עצמם. גם צרפת ששלטה בתוניסיה כיבדה את האוטונומיה הפנימית של היהודים. אם כי היא ארגנה מחדש את בית־הדין הרבני בשנת 1898 וקבעה, לראשונה, סדרי בחירה דמוקרטית למועצת הקהילה בשנת 1921.²²

הראשון שניסה והצליח לבטל את האוטונומיה הפנימית של היהודים היה נפוליאון, אשר בעקבות כינוס הסנהדרין הגדולה ב־1807 הורה להקים את הקונסיסטואר (Consistoire). שופטי בית־הדין הרבני בתוניס הבידה, הועברו לאגף בבית־המשפט האזרחי, "הדריבה" (Driba). גם ארכיון בית־הדין הרבני עם כל פסקי בית־הדין שניתנו על־ידי הדיינים במשך שנים הועבר וסווג כרכוש לאומי. היתה זו ההפקעה הראשונה של נכס יהודי יקר ומקודש. למעשה, יותר ויותר חל על היהודים השיפוט התוניסי האזרחי, המושפע מן השריעה, משפט ההלכה המוסלמית. יש לזכור שבחוקת היסוד של המדינה העצמאית מ־1 ביוני 1959 נקבע, שתוניסיה היא מדינה מוסלמית ונשיאה חייב להיות מוסלמי.

ברוב המקרים אין ההלכה המוסלמית תואמת את ההלכה היהודית. נביא דוגמה בעלת משמעות: לפי השריעה לא יכול גבר לשאת שוב את גרושתו אלא אם כן נישאה, ולו פיקטיבית, ל"גבר ביניים"; לפי ההלכה היהודית, הגרושה מותרת לבעלה לשעבר רק אם לא נישאה בינתיים, ולא תיתכן שום פשרה.

הפקעת בית־הקברות הישן

לפי השריעה אפשר לבנות על אדמה של בית־קברות כעבור 40 שנה מזניחת האתר. לפי ההלכה היהודית, המת שוכב על משכבו בשלום לנצח. גם כאן אין פשרה.

בית־הקברות הידוע בשדרות לונדון נתמלא בשנת 1894, ובמקומו נפתח בית־קברות במרחק שני ק"מ צפונית לתוניס, ונקרא על שם ר' אליהו בורגיל, הרב הראשי דאז (1885-1898) וקאיד היהודים החל מ־1889. בית־הקברות הישן הופקע מרשות הקהילה היהודית בטענה שהשטח הוא רכוש ציבורי של העיר, ובנימוק המשכנע, שהעירייה הפקיעה כבר בתי־קברות ערביים, כמו זה של באב אלח'צ'יה, והפכה אותם לגנים ציבוריים, לתועלת הכלל. השטח בן 60-65 הדונם, ובו 40,000 קברים, הפך לגן חביב ת'אמר, על שם מי שהיה מנהיג הניאודסטור בימי וישי והכיבוש הגרמני, כשבורגיבה היה במעצר בצרפת. לא הועילו הבטחות ראש העירייה הקודם, עלי בלהואן, שנפטר בינתיים, ולא נתקבל כל ערעור.

ההודעה על ההפקעה ניתנה ב־26 בפברואר 1957, פחות משנה לאחר הכרזת העצמאות. בנובמבר 1958 הועברו בתהלוכה רבת משתתפים עצמותיהם

של חמישה מגדולי הרבנים, ר' יצחק טייב, ר' חי טייב, ר' ישועה בסיס, ר' אברהם הכהן ור' נתן בורג'ל השני.

בפברואר 1959 ביקר בורגיבה בשטח כדי לבדוק את התקדמות העבודה. הרב הראשי הזהיר את הכוהנים לכל ייכנסו לגן הציבורי, לשטח בית-הקברות הישן.²³

ביטול המועצה והוועד הפועל של הקהילה: סוף האוטונומיה

הפגיעה האחרונה באושיות הקהילה הונחתה ב־11 ביולי 1958, בצו המבטל את קיום מועצת הקהילה והוועד הפועל שלה. במקומה מונתה ועדה זמנית לניהול ענייני הדת, בת שמונה חברים, שמתפקידה היה לספל בבתי-הכנסת, בחברה קדישא, בשחיטה ובאפיית המצות. בראשה הועמד ציון זאנה, אותו הזכרנו בבחירות משנת 1955.

ב־16 ביולי 1958 כונסו ראשי הקהילה. בנאומו הסביר שר המשפטים, אחמד מסתירי, משפטן צעיר ונמרץ, את צעדי הממשלה, כולל סוגיית בית-הקברות. הוא הזהיר מפני פזילה לעבר ישראל. היהודים יורשו ללכת ואף יגורשו. הוא הודיע על מינוי ועדה זמנית לענייני דת, וסיים במינויו הרשמי של ר' מאיס כהן לתפקיד רב ראשי ליהודי תוניסיה. הנאום היה תקיף וצרם את אחני הציבור היהודי.²⁴

החקירה במשטרה, 17 ביולי 1958

למחרת נאמו הקשה המאיים של מסתירי זומנו למשטרה לאגף הממונה על האגודות:

א. נשיא הפדרציה של נוער היהודי התוניסאי, שבה מאגדות תנועות הנוער החלוציות.

ב. מזכיר הפדרציה.

ג. נשיא התנועה הצופית היהודית הכללית, שהיה לה שם רע בעיני השלטונות.

החקירות היו מכוונות לגלות את הקשר בין הסוכנות (היהודית) לבין התנועות. שאלו שאלות גם בקשר לאישיותו של יהודה [ניר] השליח של השומר הצעיר. נשאלה שאלה גם בקשר לשם גורדוניה...

... אנו ממשיכים להתקיים, אבל אנו עומדים בפני הכנות לקראת הבאות, כניסה למחתרת... על כל פנים דבר אחד ברור לי למעלה מכל ספק מקומי כעת כאן. (והדגשה במקור).

זהו קטע מדיווחו של השליח הישראלי לאיחוד הנוער החלוצי אל ההנהגה